

**KARANTİNA VE AŞI KARŞITI PROTESTOLARDA ÖZGÜRLÜK
TARTIŞMASI VE KÜRESEL SİSTEME MUHAFAZAKAR ELEŞTİRİLER:
ABD VE AVRUPA'DAN ÖRNEKLER¹**

*THE LIBERTY DEBATE IN THE ANTI-LOCK-DOWN AND ANTI
VACCINE PROTEST AND CONSERVATIVE CRITICISMS OF THE GLOBAL
SYSTEM: THE CASES FROM THE USA AND EUROPE*

Yavuz YILDIRIM*

Geliş Tarihi: 06.05.2022
(Received)

Kabul Tarihi: 20.12.2022
(Accepted)

ÖZET: Karantina ve sonrasında aşı karşıtı gösteriler, 2020'den bu yana hemen hemen her ülkede çeşitli büyüklüklerde gelişmiş ve neredeyse küresel bir eylem dalgasına dönüşmüştür. Çalışmanın amacı, muhafazakar argümanların eylemlerin yoğunlaştığı ABD ve Avrupa örneklerinde nasıl tanımlandığını incelemektir. Çalışmada üç ana eksen, muhafazakar argümanlarla gerçekleşen eylemler, buradaki özgürlük vurgusu ve bunun küresel çapta bir söyleme dönüşmesi incelenecektir. Bu çerçevede liberalizm ve muhafazakarlık arasındaki bağların esnediği, neoliberal dünyanın serbest piyasaların işleyişi üzerinde kurduğu normallerin sarsıldığı savunulacaktır. Salgının yarattığı yeni durumun önceki siyasal sistemin temellerini aşırı biçimde değiştirme ihtimali, muhafazakarları eyleme sürükleyen temel noktadır. Çeşitli sayısal verilere değinse de asıl olarak kavramsal eksende ilerleyen bu çalışmada öncelikle bu hareketlerin oluştuğu siyasal ve ekonomik çerçeve, neoliberalizm ve popülizm kavramlarına dair temel tespitlerle çizilecektir. Ardından ABD ve Avrupa'da hareketleri koordine eden kurum ve örgütler üzerinden eylemlerde öne çıkarılan özgürlük bağlamı incelenecektir. Piyasaların güvenliği ve kişisel özgürlük bağlamlarında küresel düzenin ana eksenine haline gelen neoliberalizm, toplumsal protestoların yeni hedef tahtası olmuştur. Muhafazakarlığın makul olma, liderler aracılığıyla yavaş bir değişim isteği bu eylemlerde, bu düşüncenin çok yatkın olmadığı radikal yöntemlerle daha keskin bir direniş ve sadece yerel düzeyde değil küresel çapta bir eleştiriye dönüşmüştür. Burada, küreselleşme-karşıtı hareketteki gibi, hiyerarşik ya da sıkı bir örgütlenme içinde olmadan, taban oluşumlarının, sıradan insanın gündelik hayat dertlerine dair taleplerini ifade eden kendiliğinden oluşumların ve ona eşlik eden yeni birlikteliklerin kitlelerin eylem ve ifade biçimi olmaya başladığı görülebilir. Bu yeni eklemlenmelerin neoliberal işleyişin içinde yeni kırılmaları ifade etme ihtimali yüksektir.

¹Çalışmanın ilk hali, "Uluslararası Sistemin Yeni Krizi: Covid-19 Pandemisi" başlıklı Beşinci Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde (2021) sunulmuş ve o metin özet olarak basılmıştır. Bu çalışmada metin önemli ölçüde genişletilmiş ve detaylandırılmıştır.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yavuz.yildirim@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1031-1537

Anahtar Kelimeler: Kolektif Eylem, Toplumsal Hareket, Querdenker, FreedomWorks.

ABSTRACT: The main purpose of the study is to examine conservative arguments during the anti lockdown and vaccine actions, in the examples of the USA and Europe. Three principal axes, the actions taking place with conservative arguments, the emphasis on freedom and its transformation into a global discourse will be examined. In this framework, it will be argued that the ties between liberalism and conservatism have been stretched, and the normals established by the neoliberal world on the functioning of free markets have been shaken. The main point that drives conservatives to action is that the possibility that the current situation created by the epidemic will radically change the foundations of the previous political system. The debate is also directly related to the political pursuits created by populism. The political and economic framework in which these movements emerged will be drawn with the basic determinations of the concepts of neoliberalism and populism, and then the context of freedom, emphasized on the institutions and organizations coordinating the movements in the USA and Europe, will be examined. Neoliberalism, which has become the main axis of the global order in the context of market security and personal freedom, has become the new target of social protests. Conservatism's desire for reasonableness and a slow change through leaders has turned into a sharper resistance and a wave of criticism not only at the local level but also at the global level in these actions, with radical methods that this thought is not very suitable for. It can be seen that grassroots formations, spontaneous formations expressing the demands of ordinary people about the daily life problems and accompanying new associations, without being in a hierarchical or tight organization as in the anti-globalization movement, have started to be the form of action and expression of the masses.

Keywords: Collective Action, Social Movements, Querdenker, Freedom Works.

EXTENDED ABSTRACT

Social movements, which can be defined as the sum of collective actions developed by those who come together around common goals and demands, can be organized on different subjects. The movements established by the actions that express the problems of various groups under different headings establish the interaction between social and political contexts in the medium and long term and create new discussion areas on the subject of politics. Movements can not always implement the developments they directly demand and expect, but they do contain the potential for change with their indirect effects. As problems affect daily life, the development of movements accelerates. With this potential, they reflect the danger to those in power.

Movements, with their wide scope of influence and action, are discussed and examined in different contexts, from ideologies to the behavior of actors, from emotional factors to economic developments (Klandermans and Roggeband (Eds.), 2010; della Porta and Diani, M. (Eds.), 2015; Berberoglu, (Ed.) 2019). By the end of the 20th century, the study of movements was moving away from classical approaches due to a combination of factors such as the influence of various

disciplines on each other, the cross-border effects of global developments, and the prevalence of communication tools. Opinions expressed through actions can include resistance to change as well as a demand for change. A current global agenda in the 2020s, the COVID-19 epidemic, has directly affected the lives of individuals. With the actions and protests that developed in the face of the decisions taken by the states and international organizations within the scope of the epidemic, the issue was moved to a unique context other than health.

The demonstrations in question have developed in various sizes in almost every country since 2020 and have turned into a global wave of action since the beginning of the epidemic (Kowalewski, 2020; Vieten, 2020). Particularly in the USA, many large and small protests and actions have been recorded at the local level (countlove.org; sites.google.com/view/crowdcountingconsortium). In Europe, however, the protests were effective across the continent, often in larger squares and with increasing numbers (Euronews.com, 2021; Aljazeera, 2022a). The links between personal freedoms and the political system are the main elements that come to the fore in these reactions. In this study, it will be emphasized that these actions, which will be titled as the lock-down and anti-vaccine actions, have the potential to trigger a new anti-globalization wave. In this context, as well as actions expressing concrete demands that include criticism of the inadequacy of the health system and other civil rights (Gerbaudo, 2020), discourses and actions related to conservatism will be highlighted in this study.

The main purpose of the study is to examine how conservative arguments define the concept of freedom on the axis of resisting globally developed practices during the anti lockdown and vaccine actions, in the examples of the USA and Europe. Therefore, three principal axes, the actions taking place with conservative arguments, the emphasis on freedom and its transformation into a global discourse will be examined. In this framework, it will be argued that the ties between liberalism and conservatism have been stretched, and the normals established by the neoliberal world on the functioning of free markets have been shaken. The possibility that the current situation created by the epidemic will radically change the foundations of the previous political system is the main point that drives conservatives to action. However, the deadlocks of the established system do not simply mean defending the old. The debate is also directly related to the political pursuits created by populism. In the study, first of all, the political and economic framework in which these movements emerged will be drawn with the basic determinations of the concepts of neoliberalism and populism, and then the context of freedom, emphasized on the institutions and organizations coordinating the movements in the USA and Europe, will be examined. Neoliberalism, which has got the main axis of capitalism in the context of the security of the markets and personal freedom, has become the new target of social protests, the strengthening of the state that puts the state in a

completely subordinate position to the markets. Conservatism's desire for reasonableness and a slow change through leaders has turned into a sharper resistance and a wave of criticism not only at the local level but also at the global level in these actions, with radical methods that this thought is not very suitable for. This time, it can be seen that grassroots formations, spontaneous formations expressing the demands of ordinary people about the daily life problems and accompanying new associations, without being in a hierarchical or tight organization as in the anti-globalization movement, have started to be the form of action and expression of the masses. These recent articulations are likely to express new breaks within the neoliberal workings.

I. GİRİŞ

Ortak hedefler ve talepler etrafında bir araya gelenlerin geliştirdiği kolektif eylemlerin toplamı olarak tanımlanabilecek toplumsal hareketler, farklı konularda örgütlenebilir. Çeşitli grupların farklı başlıklardaki sorunlarını ifade eden eylemler, orta ve uzun dönemde sosyal ve siyasal bağlamlar arasındaki etkileşimi kurar ve yeni tartışma alanlarını siyasetin konusu haline getirir. Hareketler her zaman doğrudan talep ettiği ve beklediği gelişmeleri hayata geçiremez ama dolaylı etkileriyle değişim potansiyelini içinde barındırır. Sorunlar gündelik hayatı etkilediği ölçüde hareketlerin gelişimi hızlanmaktadır. Bu potansiyeliyle iktidar sahipleri karşısında tehlikeyi yansıtır.

Geniş etki ve eylem alanıyla hareketler, ideolojilerden aktörlerin davranışına, duygusal etkenlerden ekonomik gelişmelere kadar farklı bağlamlarda incelenmektedir (Klandermans ve Roggeband (Eds.), 2010; della Porta ve Diani (Eds.), 2015; Berberoglu (Ed.), 2019). 20. Yüzyıl sonu itibariyle farklı disiplinlerin birbirini etkilemesi, küresel gelişmelerin sınır aşan etkileri ve iletişim araçlarının yaygınlığı gibi unsurların birleşimiyle hareketlerin incelenmesi de klasik yaklaşımlardan uzaklaşmaktadır. Yakın dönemde hareketleri tek bir yaklaşımla ele almak, yeterli açıklama yapmayı zorlaştırır çünkü gittikçe heterojen taleplerin ve öznelerin bir araya geldiği eylem türleri yaygınlaşmaktadır.

Eylemlerle ifade edilen görüşler değişim talebini ifade ettiği gibi değişime direnişleri de içerebilir. Bu yönde bir durum Covid-19 salgını ile kendini göstermiştir. Bireylerin hayatını doğrudan etkileyen bu küresel gündem, eylem ve protestoların konusu haline gelmiştir. Devletlerin ve uluslararası örgütlerin salgın kapsamında aldığı kararlar karşısında gelişen tepkilerle birlikte, konu sağlık dışında farklı bir bağlama taşınmıştır. Farklı yerlerde gelişen gösteri, eylem ve protestoların sayısı ve etkisi itibariyle toplumsal hareket olma özelliğine ulaştığı söylenebilir. Bu çalışmada karantina ve aşı karşıtı gösterilerin, çeşitli farklılıklarına rağmen, özgürlük bağlamında yükselttikleri eleştiriler ekseninde toplumsal hareket niteliği gösterdiği tespitinden yola çıkılmaktadır.

Söz konusu gösteriler, 2020'den bu yana hemen hemen her ülkede çeşitli büyüklüklerde gelişmiş ve neredeyse küresel bir eylem dalgasına dönüşmüştür (Kowalewski, 2020; Vieten, 2020). Çalışmada Nisan 2020- Şubat 2022 arasında bu dalganın daha fazla gündem yaratan ABD ve Avrupa eksenleri incelenecektir. Aşağıda detaylarıyla değinileceği gibi ABD'de yerel düzeyde çok sayıda irili ufaklı protesto ve eylem kayda geçirilmiştir (countlove.org; sites.google.com/view/crowdcountingconsortium). Avrupa'da ise eylemler genellikle daha büyük meydanlarda ve gittikçe artan kitlelilikle kıta çapında etkili olmuştur (Euronews.com 2021; Al Jazeera, 2022a). Kişisel özgürlüklerle siyasal sistem arasındaki bağlantılar, bu eylemlerde öne çıkan temel unsurdur. Bu kapsamda sağlık sisteminin ve diğer sivil hakların yetersizliğine dair eleştirileri içeren somut talepleri ifade eden eylemlerden (Gerbaudo, 2020) ziyade, bu çalışmada muhafazakar düşüncenin etkileri öne çıkarılacaktır.

Çalışma temel olarak kavramsal bir eksene dayanmaktadır. Temel amaç, muhafazakar argümanların özgürlük kavramını küresel çapta geliştirilen uygulamalara direnmek ekseninde nasıl tanımladığını incelemektir. Dolayısıyla üç ana eksen, muhafazakar argümanlarla gerçekleşen eylemler, buradaki özgürlük vurgusu ve bunun küresel çapta bir söyleme dönüşmesi incelenecektir. Bu çerçevede liberalizm ve muhafazakarlık arasındaki bağların esnediği, neoliberal dünyanın serbest piyasaların işleyişi üzerinde kurduğu normallerin sarsıldığı savunulacaktır. Ancak bu sarsıntı söz konusu eylemlerde, örgütlü sendikalar ve sol/sosyalist partilerden daha farklı taban oluşumları tarafından ifade edilmektedir. Bu tipte oluşumlar olan ABD'de FreedomWorks ve Almanya'da Querdenker örnekleri burada öne çıkarılacaktır.

Çalışmanın sorunsalı, yakın geçmişte daha fazla demokrasi arayışıyla küreselleşme karşıtlığını ifade eden grupların niteliğinde salgın kapsamındaki gösteriler içinde nasıl bir değişim olduğunu anlamaktır. Bu açıdan temel argüman, küreselleşmenin sosyo-ekonomik görünümünü belirginleştiren salgın döneminde, muhafazakarlığın daha muhalif çizgide örgütlendiğidir. Devrim gibi hızlı değişimlere karşı yavaş ve aşamalı değişim, geleneğin korunması, kültürel değerler ve otoriteye bağlılık çizgisindeki muhafazakarlığın (Muller (Ed.), 1997; O'Sullivan, 2019; Fawcett, 2020), liberal demokrasiyle bağlarını gevşeten bu dönüşüm, yeni bir demokrasi arayışını barındırmaktadır. Salgının yerleşik siyasal sistemin temellerini aşırı biçimde değiştirme ihtimali, muhafazakarları eyleme sürükleyen temel noktadır. Yerleşik siyasal sistemden kast edilen, var olan hukuk düzeni, ekonomik döngü ve kurumsal yapısıdır; kimi zaman "yeni normal" denen, salgın kapsamında alınan ve alınacak öneme dair muhafazakar şüphe, halihazırda kurulan düzendeki özgürlüğü sarsacağı şekilde yorumlanmaktadır. Diğer bir deyişle Soğuk Savaş döneminde sosyalizme karşı netleşmiş liberal-muhafazakar dengenin Batı

toplumlarında hayata geçirdiği kurumsal siyaset, salgın gibi küresel etkiler etrafında muhafazakarlar tarafından daha sorgulanır hale gelmiştir.

Aşağıda öncelikle bu hareketlerin oluştuğu siyasal ve ekonomik çerçeve, neoliberalizm ve popülizm kavramlarına dair temel tespitlerle çizilecek, ardından ABD ve Avrupa'daki eylemlerde öne çıkarılan özgürlük bağlamı incelenecektir. Küreselleşme-karşıtı hareketin 2000'li yılların başındaki geliştirdiği eylem biçimlerinin bir dönüşüm geçirerek farklı bir bağlamda bu eylemlerde yeniden hayata geçtiği, karşılaştırma eksenini olarak yer yer hatırlatılacaktır. Eylemleri inceleyen ikincil kaynakların yanı sıra konunun güncelliği açısından özellikle haber siteleri ve oluşumların web siteleri incelenmiştir. Buradaki slogan, kavram ve iddiaların karşılık geldiği siyasal kavramlar öne çıkarılacaktır. Salgının siyasal ve toplumsal sonuçlarının çeşitli şekilde tartışıldığı Türkçe literatürde (Yıldızcan ve Özpınar, 2021; Koç, 2021; Demir, 2021; Erçandırılı, 2021), siyasal düşünce ve hareketler eksenli bir eksikliği kapatacak olmasıyla çalışmanın özgün ve önemli olduğu söylenebilir.

II. KİTLELERİ HAREKETE GEÇİREN ÇERÇEVE

Postmodern dünyanın getirdiği düşünsel sınırların bulanıklaşması, dönüştürücü öznelerin belirsizleşmesi ve çoğullaşması, bilginin doğruluğu ve hakikatin niteliğine dair tartışmalarla birlikte salgın meselesinin toplumsal hareketlerin ortaya çıkış temellerini yenilediği söylenebilir. Karantina ve aşı karşıtı gösteriler bu belirsizlik halinden, bilime dair sorgulamalardan fazlasıyla etkilenmiştir. Modern döneme dair yerleşik sınırlar sorgulandıkça ve siyasal açıdan Soğuk Savaş sonrası düzen henüz kendine yeni bir ilke ya da eksen bulamamışken, her bir sorunun şiddetli eylem ve protestoya daha sık dönüştüğü görülmektedir. Sadece bu yazının konusu olan örneği değil genel olarak hareketleri önceki dönemin klasik yaklaşımlarıyla eşleştirmek zorlaşmaktadır. Diğer bir deyişle son dönemdeki protestolar 1970'lerden bu yana devam eden postmodernizmin yarattığı kapsamlı teorik tartışmalardan, özellikle özne ve belirleyici ilkeler konularındaki belirsizlikten beslenir. Bir yandan da bu dönemin özeti olan, ideolojilerin belirleyici olmadığı tespitinin artık işlemediğini gösteren çizgidedir. Bu yazı özelinde aşağıda değinileceği gibi, muhafazakarlık gibi eski düşünceler kitleleri halen harekete geçirebilmektedir. Özellikle özgürlük arayışı, demokrasinin tekil ögesi bireylerin ve kolektif ögesi halkın yeniden sorgulanmasını sağlar. Yaşanan gelişmelere müdahil olma isteği gündelik hayat üzerinden ifade edilirken, siyasetin teknik ve uzmanların belirlediği bir mekanizma olmasına karşı alternatif arayışlar görülmektedir. Bu gelişmelerin demokrasiyi ne düzeyde besleyeceği, hareketlerin kendi içindeki dinamikleri sürdürme/değiştirme potansiyeliyle ilgilidir.

Covid-19 salgını sürecinde gelişen karantina, kısıtlama ve benzeri salgın önlemlerine karşı, gündelik hayat ve sıradan insan üzerinden gelişen eylemler yeni bir küreselleşme-karşıtı hareketin emareleridir. Ancak bu kez muhafazakar

eğilimlerin bu dalgayı beslediği görülebilir. Çeşitli yerel talepler, karantina ve küresel salgın bağlamında yeni bir siyasal çerçeve edinerek ifade edilmeye başlanmıştır. Devletlerin uluslararası örgütlerin karşısında güçsüzlüğü, egemenlik ve demokrasiye yönelik saldırılar olarak görülüp çeşitli komplo teorileriyle de beslenerek küresel siyasetin işleyişine dair öfkeye ve tepkiye neden olmaktadır (Pleyers, 2020).

Bu belirsizlik ortamının temelini atan ana konu neoliberalizmdir. Bu kavram, kısaca belirtmek gerekirse, piyasaların kontrolündeki siyasal karar alma sürecinin çizdiği çerçeve olarak sosyal refah devleti uygulamalarının gerilemesine paralel biçimde 1970'lerden itibaren güçlenmiştir (Harvey, 2005; Springer, Birch ve MacLeavy (Eds.) 2016; Cahill, ve Konings, 2017). Yerel ve bölgesel düzeyde ya da sektörel anlamda çeşitli farklılıklar yaşansa da, burada iktisadi boyutundan ziyade siyasal ve sosyal sonuçlarıyla ele alınan neoliberalizm, Soğuk Savaş'ın bitimi ve küreselleşme olgularıyla birlikte yerleşik bir hal almıştır. Genel itibariyle, tercihlere dayalı liberal bireysel özgürlüklerle tehditlere karşı güvenlik ve sorumlu davranış eksenli muhafazakar kontrol biçimlerinin kesişmesi, sosyalizmin karşında neoliberalizmin düşünsel birleşimini oluşturur. Postfordizm olarak nitelendirilen esnek ve güvencesiz çalışma ilişkilerinin yaygınlaşıp zaman ve mekan konusunda modern endüstriyel dönemin sınırlılıklarının değiştiği neoliberal dönemde, güç ilişkileri de çok-uluslu şirketler lehine dönüşmüştür. Temel noktalar itibariyle risk ve fırsatların değerlendirilmesi, esnek çalışma sistemlerinin desteklenmesi üzerinden, fayda maliyet analizleriyle sayısallaştırılan ve rasyonelleştirilen bir yönetim biçimi gelişmiştir.

Devletlerden kendi kamu yönetimi sistemlerinde bu yeni düzene ayak uyduracak dönüşümleri gerçekleştirmesi beklenmektedir. Üstlendiği bu yeni rol ile devletler, karar alma süreçleri bakımından şirketlere benzemiş; demokratik tartışma süreciyle oluşan kamusal konulardan ziyade, küresel dinamiklerin gereklerine göre hareket etmeye başlamıştır. Böylece siyaset ve ekonomi arasındaki ayrım gitgide silikleşmeye ve kapitalist devlet, özerkliğini giderek yitirmeye başlamıştır. Bu durum, neoliberal dönemin genel sonucudur (Yıldızcan ve Özpınar, 2021: 11). Salgın gibi kriz dönemlerinde şirket ve bankaları kurtarma çabasında görüldüğü üzere, aldığı ve çoğu zaman da almadığı tedbirler üzerinden kapitalist devletin kriz koşullarında yeni meşrulaştırıcı araçlar arayışına girmesi, sürecin "kriz yönetiminin krizi" olarak tanımlanmasına olanak sağlamaktadır (Yıldızcan ve Özpınar, 2021: 11-13). Kısacası devletlerin önlemleri şirketler ve elitler lehine bir resmi güçlendirmektedir ve bu durum artık sadece sol/sosyalist kesimler tarafından eleştirilmemektedir.

Bu süreç diğer taraftan, sendikaların güçsüzleşmesini ve güvencesiz çalışmanın normalleşmesini, artan çalışma saatlerini, toplumsal dayanışma yerine bireysel çözümleri normalleştirmiştir. Devamında öznenin yurttaştan müşteriye,

sosyal hakların tüketici haklarına dönüşümü gerçekleşmiştir. Piyasalara içkin çok-uluslu şirketlerin, bireylerin yaşamı ve devletlerin kararları üzerindeki hakimiyeti artmıştır. Kamusal politikaların gerilemesi ve kontrol edilemeyen neoliberal tüketim mekanizması, 40 yılı aşkın süredir geldiği bu aşamada salgın gibi etkilerle beraber artık tıkanma noktasındadır (Harvey, 2020). Demokrasi de bu süreçte temsilcilerin seçimi ve kararların piyasaların doğrularıyla uyumlu biçime dönüşmesi sonucunda, uzmanların hakimiyetine öncelik tanıyan teknik bir role indirgenmiştir. Post-demokrasi, bu sürecin genel adıdır ve bir yandan da yeni demokrasi mücadelesinin gelişmesinde olası potansiyelleri içermesiyle önceki dönemden farklılaşma eğilimini taşımaktadır (Crouch, 2004; 2020).

Bu gelişmelere tepki, küreselleşme-karşıtı hareketin 2000'lerin başındaki temel eksenidir (della Porta ve Tarrow (Eds.), 2005; McDonald, 2006; Pleyers, 2010). Neoliberal küreselleşmenin demokratik denetimi azalttığı, şirket-benzeri devlet yönetimlerinin kamusal hakları ikincil plana attığı ve toplamda demokratik siyasal sistemin ana unsuru bireylerin karar alma süreçlerinde neredeyse tamamen etkisizleştirildiği düşüncesi, en geniş çapta Sosyal Forumlar çatısında örgütlenen küreselleşme-karşıtı hareketin eleştiri çerçevesini oluşturur. 2010'lara kadar neoliberal küreselleşmeye yönelik tepkilerin ana eksenini olan bu çizgi, farklı hareketlere ilham verse de özellikle popülizm kavramının yükselişiyle ikinci planda kalmıştır. Popülizm, küresel elitlerin yerel halk üzerindeki hakimiyetini eleştiri noktasını daha farklı bir çizgiye taşımıştır. Burada halk, küresel ortak sorunlardan etkilenen kapsayıcı ve dayanışmacı çerçevede değil, daha yerel kodlarla düşünülmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019; Müller, 2020). "Başka bir dünya mümkün" yönündeki mücadele azmi, yerini yerel liderlerin karizmatik otoritesiyle birleşen ve çoğu zaman dışarıya düşmanca tepkileri besleyen duygusallığa bırakmıştır. Sağ ve sol popülizmler üzerinden farklı bağlamlarda ele alınsa da temel olarak popülizmin temelini, halk nosyonunun biz/onlar ikiliği üzerinden daha dışlayıcı biçimde düşünülmesi oluşturur. Bu çerçevede demokrasilerin otoriterleşmesi, hibrid rejimler ve özgürlüklerin sınırlanması bağlamı, demokrasiden ne anlaşılacağı yönündeki tartışmalara zemin hazırlamıştır (Diamond, 2002; Levitsky ve Way, 2010).

Bu çalışmada sosyalizm karşısında 20. yüzyıl sonlarında güçlenen liberal-muhafazakar yaklaşmanın salgın gibi küresel etkilerle beraber sarsıldığı savunulmaktadır. Muhafazakar eleştirilerin liberal demokrasi üzerindeki baskısı artmaktadır. Pandemi döneminde gelişen eylem ve protestolar da bunun göstergeleri olmuştur. Bireysel tercihler ve özgürlüklerle devletlerin kamusal otoritesinin sağladığı güvenlik, 1970'lerden itibaren bu yaklaşmanın ana eksenini oluşturmuştur. Ancak devletlerin kamusal nitelikleri aşındıkça, şirketler ve uluslararası yapının getirdiği zorlayıcı etkiler, liberal demokratik sisteme, hükümetlere ve kamusal otoritelere yönelik güveni önemli derecede sarstı. Ne

bireylerin ne devletlerin kendi kararını serbestçe alabildiği bu yeni sarsıntıda içeriği, halkı, eskiyi savunmak adına milliyetçi muhafazakar argümanlar öne çıkmıştır (Yavuz, 2020). Dolayısıyla liberal muhafazakarlıktan daha radikal bir muhafazakarlığa doğru geçişin izlerini aşağıda değinilecek eylemler oluşturabilir.

Popülizm, neoliberal düzenin taşıdığı her türlü simgeye karşı dalgalı ve dağınık tepkilerin üzerinde şekillenirken bu sürecin muhafazakarlığın genel çerçevesinden beslendiğini söylemek mümkündür. Yeninin getirdiği kaos ve belirsizlik karşısında eskinin daha iyi olduğu düşüncesi ve deneyimlenmemiş belirsiz gelecek yerine geçmişin bilindik değerlerinin hatırlatılması eksenlerinde kurgulanan geçmişteki altın çağ özlemi, bu sürecin ana güdüleyicisi olmuştur. Muhafazakarlığa özgü daha makul, liderler ya da kanaat önderleri aracılığıyla verilen ılımlı tepkiler yerini doğrudan eyleme bırakmaya başlamıştır. Çalışmanın konusu olan salgındaki önlemlere karşı gösterilerde, özellikle ekonomik belirsizlik, salgının kontrolü konusunda otoritelere şüpheler ve belirsizlik hissi, kitleleri harekete geçiren temel unsurlardır (Melimopoulos, 2021). Eylemlere katılan gruplar homojen nitelik göstermemektedir. Çeşitli çalışmalarda, bu grupların ortak bir siyasal duruşları olmadığı da belirtilmiştir (The Week, 2022). Ancak aşağıda ele alınacak olan örgütlenmelerde muhafazakarlığın farklı varyasyonlarını içeren ifade biçimleri öne çıkmaktadır.

Yeni eylem dalgasında eleştirilen şey sadece hükümetlerin kararları değil, onları buna zorlayan küresel sistemin liberal demokratik işleyişidir. Eylemler, salgın yönetim biçimi açısından yerel düzeyde hükümetlerin bu yöndeki kararları kadar, küresel düzeyde gelişen standartlara yönelik de bir tavır ortaya koymaktadırlar. Küreselleşme-karşıtı hareketin 2000'lerin başında ekonomik sisteme yönelik eleştirileri, yukarıda kısaca değinildiği gibi, demokrasi vurgusunu ve hiyerarşik olmayan (yatay hiyerarşiye dayalı) tabandan örgütlenmeleri öne çıkarmıştı. 2010-sonrasında ortaya çıkan Öfkeli, İşgal Et, Sarı Yelekliler gibi örneklerde, küreselleşme-karşıtı hareketlerin bu vurgularını görmek mümkündür. Son iki yıldır ortaya çıkan karantina-karşıtı eylemler ise yine taban eylemlerini önemseyerek yeni bir hareket dalgası yaratmıştır.

ABD'de eyaletler düzeyinde ve Avrupa'da devletler arasında farklı uygulamalar devreye girse de eylemler arasında ortak unsurlar vardır. Özgürlüğün sınırlandırıldığı tespiti, kendi kararlarını alamama gibi unsurlar, önceki on yılın küreselleşme-karşıtı hattından ziyade, yeni bir bağlamda kendini hatırlatan muhafazakarlık tarafından çerçevelenmiştir. Ancak bu noktada, kitleleri eyleme sürükleyen özgürlük düşüncesinde ABD'de örnekleri görülen din eksenli ve komünizm/faşizm karşıtı argümanlar karşısında, Avrupa'da daha çok demokrasi vurgusu öne çıkmaktadır. Buradaki demokrasi beklentisi de çoğulcu değil çoğunlukçu öğeler içermektedir.

Özellikle ABD açısından “karantina karşıtı protestolar, uzun süredir gelişen ve sıkı bir şekilde ilişkili taban grupları, siyasi kurumlar ve haber kuruluşlarından oluşan muhafazakar bir ekosistemin ürünüdür” (Schradi, 2020: 126). Burada popülizmin dağınık tepkisel taleplerinden ziyade, iyi organize olmuş, finans kaynakları sağlam, kendi toplantılarını ve etkinliklerini organize etmek için kendi fonlarını ve bağış toplama araçlarını kullanabilen yapılardan bahsedilmektedir. Schradi’ye göre muhafazakar dijital ekosistemde bu insanlar yönetilmeyi bekleyen yapay ve yaratılmış pasif bir kitleyi değil, eleştirel katılımcıları ifade etmektedir. Muhafazakar kitleler onlarca yıldır ana akım medyaya karşı artan bir güvensizlik içinde iken, bu süreçte internet bu propaganda için mükemmel bir araç haline gelir (Schradi, 2020: 126-127). Kısacası bu gruplar, anlık duygusal tepkilerden ziyade, ne yaptığını bilerek kendilerince rasyonel bir vizyondan yola çıkmaktadır. Bu noktada da yine 2000’lerin başında küreselleşme-karşıtı hareketin koordine olma sürecinde interneti muhalif olarak kullanmasına benzer bir durum vardır. Yeniye karşı o dönem daha çekingen olabileceği varsayılan muhafazakar grupların şimdi yerleşik hale gelen bu aracı kendi amaçları doğrultusunda aktif biçimde kullandığı görülebilir.

Muhafazakar grupların kendi bilgisini yayma isteği, uzmanlara –ve onların güdümündeki siyasetçilere- karşı tepkiyi, bilimsel ve küresel verilere karşı şüpheyi de içermektedir (Brubaker, 2021). Esasen sağlık krizi, bu grupların kendi kriz gündemini ortaya koymak için bir tür siyasal fırsat sağlamış ve normal koşullarda saygı duydukları devlet organlarının ve hükümetin kontrol altında kaldığına dair gündemlerini yayma fırsatı doğurmuştur. Güvenlik ve koru(n)ma, muhafazakar beklentilerin temeli olarak devlet tarafından karşılanmadığı ölçüde, tabandan yükselen toplulukçu ve iç dayanışmayı geliştiren hareketler tarafından sağlanmaktadır. Liberal kozmopolitlerin, göçmenlerin, farklılıkların taşıdığı değerlerin karşısında anavatanı korumak (Brubaker, 2021), dışarıdan gelen bir müdahale gibi gördükleri sağlık krizi çerçevesinde muhafazakarların görevi olarak onları siyaseten öne çıkarmıştır. Sonuçta devletin kararları ve bozulmuş hükümetin direktifleri, yanlış yönlendirme altında olduğu için saygı duyulacak değil yerel düzeyde direnecek birer unsura dönüşür.

Dışarıya karşı içeriye koruma düşüncesi popülizmle muhafazakarlığın yollarını kesiştirirken, bu noktada etkili araçlardan biri komplo teorileri olmuştur. Yazının konusunu aşacak kapsamda, farklı tartışma konularının kesişimiyle açıklanabilen komplo teorilerinin (Tangün ve Parlak, 2020; Parlak ve Tangün, 2021) bu yazı için önemi, küresel çapta dolaşıma sokulan bir söylem haline gelmesidir. Esasen bu teoriler sorun çözemez hale gelen bilgiye ve bilime, onların temsilcisi uzmanlara, seslerini duyuran medya organlarına, kısaca yerleşik düzende öne çıkan elitlere karşı direniş alanı gibi görülmektedir. Herhangi bir konuyu açıklamaktan ziyade ona başvuran için bir rahatlama kaynağı olmaktadır. Bir tür muhalif söylemi

kurduğu varsayılan komplo teorileri, salgın kapsamındaki önlemlere direnmek için muhafazakar düşüncenin popülizmle ilişkili biçimde kendisini güçlendirdiği dayanak noktalarından olmuştur. Bilgi karşısında inancın devreye girdiği bu süreçte, sosyal medya etkisi ve post-truth döneminin getirdiği yanlış/doğru ayrımının silikleşmesi ile beraber bu yöndeki iddialar kitleler nezdinde hızlıca yayılmakta ve tutmaktadır (Akyüz, 2021; Douglas, 2021; Pummerer vd, 2022). Çalışmalarda gösterildiği gibi, salgının bir aldatmaca/kurmaca olduğu, virüsün üretildiği ve gizli anlaşmalarla yayıldığı inancı kadar uluslararası kurumlara ve onlarla işbirliği içindeki yerel hükümetlere güvensizlik, genel olarak sistem eleştirisine dönüşmüştür. Komplo teorilerinin yaşanan belirsizlik ortamlarında toplumsal hareketler çalışmalarının daha fazla gündemine geleceği öngörülmektedir (Bertuzzi, 2021).

Toparlamak gerekirse Covid-19 salgınına dair önlemlere karşı geliştirilen eylem ve protestolar, salgına dair uygulamaları aşan daha genel bir kavramsal çerçeveye dayanmaktadır. Bu eylemlerde öne çıkan muhafazakar argümanlar, neoliberal ekonomik sisteme yönelik şüphe ve eleştirilerin farklı kesimler tarafından güçlü biçimde ifade edildiğini gösterir. Kendilerini doğrudan eylem aracılığıyla ifade eden bu kesimlerin, özgürlüğün yeniden tanımlandığı bir süreci kendi bağlamlarında kurduğu aşağıdaki örneklerde gösterilecektir.

III. ABD

Liberal-muhafazakar eğilimlerin her zaman belirleyici olduğu ABD demokrasisinde karantina ve aşı karşıtı eylemler, protesto gelenekleri açısından tarihsel bir eşiği oluşturur (Brennan, 2020). Mayıs 2020’de yeniden yükselen Black Lives Matter (Siyahların Hayatı Önemlidir) eylemleri ve Kasım 2020’deki ABD başkanlık seçimi ile birlikte düşünüldüğünde, ABD’de yükselen tartışmalar yerel gündemin taşıdığı gerginlikleri barındırmaktadır. Böylece küresel salgının görünür hale getirdiği ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizlikler, toplumsal talepler ve beklentiler, karantina-karşıtı şikayetlerin genel çerçevesini oluşturur. Küreselleşme-karşıtlığını piyasaların açık kalması, ekonomik işleyişin bozulmaması ve ekonomik refahın gerilememesi talebiyle birleştirmeleri, karantina karşıtı eylemleri farklı kılan en temel unsurdur. Bunun küresel çaptaki ekonomik dengenin, uluslararası kuruluşların sorgulanmasıyla da yakından ilgisi vardır.

Yukarıda belirtilen küreselleşme-karşıtı hareketin temelleri yine ABD’de, 1999 Aralık ayında Seattle’da gerçekleşen eylemlerde atılmıştı. Küreselleşme-karşıtları, “bir hayır pek çok evet” sloganının gösterdiği gibi farklı talepleri bir araya getiren karma bir alan yaratmıştı. 11 Eylül sonrası dönemin savaş-karşıtlığı, güvenlik tartışmaları ile iç içe geçerek ilerleyen farklı talepler zamanla gündem belirleme kapasitesini kaybetse de hareketlerin küresel çapta birbiriyle etkileşiminin önemi ve yerel sorunlara küresel arayışların altının çizilmesi açısından hareketlere yeni bir vizyon getirmiştir. Bu bağlamda öne çıkan diğer unsur, ekonomik tartışmaların

yeniden hareketlerin gündemine alınmış olmasıdır. Karantina-karşıtı hareketler ise farklı bağlamda küreselleşme karşıtlığını yükseltirken, yine karma bir katılım sürecini ortaya koymaktadır. Bu kez hayır denen unsur salgın önlemleri iken, evet diye onaylanan piyasaların açık kalması isteğidir. Söz konusu eleştiriler, özgürlük anlayışını salgın önceki günlere dönmek kadar, var olan yasaların uygulanması olarak görmektedir.

ABD siyasetinin iki ana hattı liberalizm ve muhafazakarlık, çeşitli alt kategorilendirmeleriyle beraber, ideolojik sınırlardan ziyade pratik düzeyde çeşitli tutum farklılıklarından beslenmiştir. Bu iki ideoloji sosyalizm karşıtlığı başta olmak üzere serbest piyasa, rıza gösterilmiş yasalarla düzenlenmiş toplumsal ilişkiler, bireysel özgürlük, tercih serbestisi gibi noktalarda uzlaşmalar da kurucu babalardan kaynaklanan kimi tartışmalar ve federal birlik düzeyindeki tarihsel arka plana sahip gerginlikleri barındırmaktadır. Ayrıca eşcinsellik, kürtaj, kültürel farklılık gibi daha modern döneme özgü değerler veya bireysel alanı zedeleyecek korkunun kaynağı gibi konularda ayrışan bu iki çizgi arasındaki duygusal düzeydeki farklar (Marietta, 2012: 69), salgın önlemleri konusunda hükümetin aldığı kararlara ne düzeyde saygı duyulacağı konusunda siyasal olarak netleşmiştir. Artık bu ekoller arasındaki ayrımların sadece duygusal ya da davranışsal olmadığı, düşünsel farklılıkları taşıdığı daha çok ifade edilmektedir (Klein, 2020). Devletin ne düzeyde baskı ya da koruma sağladığı, farkları ortaya koyan ana eksenidir.

Burada Trump döneminin getirdiği kutuplaşma ve dış politikada tıkanan müdahalelerin ekonomik krizlerle birleşmesinin de etkisi olmuştur. Salgını küçümseme ve gerekli önlemleri almama eğilimi, salgının Çin kaynaklı olmasıyla yabancı-düşmanlığı ve ayrımcılık eğilimleriyle iç içe geçerek ilerlemiştir. Toplamda kapitalizmin anlatılarının çöktüğü genel kriz, dışarıdan gelen bilgilerle yaşanan güvensizlik ve tecrit, bu nedenle ortaya çıktığı düşünülen kurban edilme hissi ile birlikte Trump dönemi politikalarının yarattığı düzlemde ABD toplumunun geldiği durum, karantina karşıtı gösterilerde yansıma bulmaktadır (Rubin ve Wilson, 2021: 5-8; Klein, 2020). Eylemlerde ifade edilen baskıcı rejim eleştirileri, Nazizm ya da komünizm benzetmeleri, ekonomik işleyişin ve bireysel özgürlüğün korunması gibi noktalarda muhafazakarlık, kavramların iç içe geçtiği ve gerçek ile spekülasyon arasındaki sınırların bozulduğu post-truth döneminde yeni bir küreselleşme karşıtı anlatının temellerini atmaktadır. Burada sadece maskesiz eski normale dönüş beklentisi değil siyasal kararların yerel yasaları askıya alan küresel çaptaki işleyişine tepki yükselmektedir (Pressman ve Choi-Fitzpatrick, 2020; Rubin ve Wilson, 2021).

ABD’de 15 Nisan 2020 tarihinden bu yana Operation Gridlock, Michigan Conservative Coalition, Freedom Works, Freedom Angels, Alliance Defending Freedom, American Patriot Council, Idaho Freedom Foundation, Idaho Second Amendment Alliance gibi çoğu internete dayalı çeşitli büyüklüklerdeki taban oluşumları veya sivil toplum kuruluşlarının organizasyonlarında on binlerce kişi

eylemlere katılmıştır (Bogel-Burroughs, 2020). Eylemlerin, sosyal muhafazakarlar, mali muhafazakarlar ve sivil liberterleri bir araya getirdiği vurgulanmaktadır. Salgın konusundaki düzenlemelerin dini grupları hedef aldığını düşünen sosyal muhafazakarlar; işletmeler üzerinde yarattığı ekonomik yıkımdan rahatsız olan mali muhafazakarlar ve kısıtlamaların anayasal hakları ihlal ettiğini iddia eden sivil özgürlükçüler öne çıkan gruplardır (Vogel, Rutenberg ve Lerer, 2020). Birbirleriyle düşünsel bağları olsa da doğrudan işbirliği içinde olmayan bu gruplar, eylem sürecinde daha yoğun iletişim içerisinde ortak bir söylemsel cephe oluşturmaya başlamışlardır. Bir katılımcının şu sözleri özetleyicidir; önlemler “kişisel bir sorumluluktur, bize dayatılmasına ihtiyacımız yok. Amerikan halkı bu kararları kendileri verebilecek kadar akıllıdır.”² Buradaki sorumluluk ve bireysel akıl vurgusuna benzer şekilde, bir diğer katılımcı da “hükümetimizin duygu yerine akılla hareket etmesini bekliyoruz. Seçilmiş yetkililerin adımlarını atmaları ve makul davranmaya başlamaları gerekiyor”³ demektedir (Hutchinson, 2020). Burada da esasen korku ve inanç başta olmak üzere duygusal boyutu önemseyen muhafazakar eğilimlerin, salgın konusundaki önlemleri aşırı bulmasından dolayı hükümete yönelik eleştirisi akla vurgu yaparak ifade edilmektedir. Aşırılık, devletin kontrolden çıkması totalitarizm ve dolayısıyla sosyalist/komünist blokla eşleştirilen Soğuk Savaş’tan kalma bir tutumdur. Piyasalara dayalı özgürlük, ABD demokrasisini diğerlerinden ayıran en önemli farklılık olarak görülür.

Eylemlerin örgütleyicilerinden FreedomWorks (2021) sitesi, “hükümet yapamaz; özgürlük yapar”⁴ diye çevrilebilecek bir sloganla yürütme organına yönelik doğrudan tepki verirken kendilerini “daha küçük hükümet, daha düşük vergiler, serbest piyasalar, kişisel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerini savunan” bir grup olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda “halkı harekete geçirmek, eğitmek ve inşa etmeyi” hedeflediklerini belirten oluşumun liberter çizgiye yakın olduğu söylenebilir. Muhafazakarlık, Amerikan devletinden ziyade bireysel özgürlük eksenli Amerikan değerlerini yüceltmekle ilişkili biçimde devreye girmektedir. Bu özgürlük liberallerin çoğulcu nitelikleriyle uyumsuz. Örneğin, Temmuz 2021 tarihli dergilerinin kapağına İngiliz aşırı-sağcı UKIP lideri Nigel Farage’ı taşıyan oluşum Demokratları çeşitli metinlerde “aşırı-solcu, sosyalist” diye anarken kendilerini taban hareketi olarak görmektedirler. Taban vurgusu, korunacak değerlerin yukarıdan değil aşağıdan savunulması gerektiğinin altını çizmek olarak

² “It’s a personal responsibility regardless. My point is that we don’t need it imposed upon us. The American people are smart enough to be able to make these decisions themselves.”

³ “We expect our government to act with reason instead of emotion, and our government is failing us. Elected officials need to step up and start acting reasonably.”

³ Government Fails, Freedom Works.

görülebilir. Yerelden kurulan dayanışmacı toplulukçu değerler, toplumun kurulmasında öne çıkarılmaktadır.

Bu noktada muhafazakarlar tarafından üretilen ‘özgürlük’ mesajlarının, sol eğilimli ‘adalet’ vurgusundan çok daha güçlü karşılık bulduğu vurgulanmaktadır çünkü özgürlük bu gruplar tarafından daha çok kendi mesajını yayma gücüdür (Schradie, 2020: 127). Bilindiği gibi küreselleşme-karşıtı hareket, “küresel adalet hareketi” adıyla da anılmaktaydı. Başka bir dünya umudunun herkes ve farklı gruplar için yeni bir düzen ve denge olması gerektiği düşüncesi vardı. Burada ise diğerlerinden ziyade kendinden yola çıkan bir benzerlik ve teklik arayışının olduğu söylenebilir.

ABD çapındaki eylemlerde, medya kuruluşlarına yansıyan ve pankartlarda kullanılan ifadeler bakacak olursak, “Tanrı bizi zaten aşıladı” gibi dini sloganlar kadar; “biz sizin deneğiniz değiliz”, “aşı medikal tecavüzdür”, “bedensel otonomiye aykırıdır” gibi kişisel noktalar öne çıkmaktadır. Bunlar aynı zamanda hızlı şekilde dünya çapında yayılan aşı-karşıtı argümanlar olmuştur. Aşı olmamanın, Nazi Almanyasındaki Yahudilerin gördüğü baskıyı göreceğine dair vurguyla, Davut yıldızı kullanımı dikkat çekmektedir ve bu kullanım Yahudi grupların da yer yer tepkisine neden olmaktadır (Perry, 2021). Mekan olarak park ve meydan gibi kamusal mekanlarda yaptıkları eylemler kadar yol kenarlarında arka arkaya dizilerek araçlara pankart göstermek (Bigislandnow.com, 2021), sağlık merkezlerinin önünde toplanarak aşılarmaya gelen insanları vazgeçirmeye çalışmak (Parkrecord.com, 2021), araç konvoylarıyla trafik kargaşası yaratmak (Hutchinson, 2020) gibi yöntemlerin de kullanıldığı kayda geçmiştir. Konfederasyon bayrakları, şiringalardan oluşturulmuş Nazi bayraklarının kullanımı kadar ağır silahlı aletleri kuşanarak veya kamyonetlerinin arkasına bunları yüklenerek eylemlere katılanlar da olmuştur. Bu tarz radikal ve tartışmalı görüntüler, eylemlerin medyada yer almasını kolaylaştırmıştır.

Eylemleri kayda geçiren countlove.org sitesinin verilerine göre pandeminin ilk dönemleri olan Nisan-Mayıs 2020 tarihleri arasında 245 protesto eylemi gerçekleşirken 2021’e kadar 850 civarında farklı eylem gerçekleşmiştir. Esasen eylem sayısı ve katılım, diğer başka protestolara göre daha az yoğunlukta olsa da karantina-karşıtı gösterilerin medyada daha çok yer tutması, Başkan Trump’ın bu konudaki özendirici tutumu ve Fox gibi muhafazakar kanalların bunları öne çıkarmasına bağlanmaktadır (Chenoweth vd, 2020). Başta Siyahların Hayatı Önemlidir olmak üzere, Trump veya Cumhuriyetçilere karşı gelişen eylemlerin karşısında bu eylemler muhafazakarlar için karşı argüman geliştirme ortamı olmuştur. İşgal Et hareketinin yükseldiği dönemlerde gelişen muhafazakar bir

hareket olan Tea Party⁵ eylemleri, karantina karşıtı eylemlerin arka planını sağlayan önemli bir çerçeve sunmuştur. Amerikan değerlerine dönüş ve kurucu fikirleri canlandırmak yönündeki bu hareketin karantina-karşıtı eylemlerde yeni bir bağlamda canlandığı vurgulanmaktadır. Karantina-karşıtı eylemler Tea Party tarzı hareket olarak nitelendirilmektedir ve gerek katılımcılar gerekse söylemler açısından doğrudan benzerlikler bulunmaktadır (Smith, 2020; Brennan, 2020). Bu noktada sadece koronavirüs konusunda değil, küresel çapta siyasal ve sosyal yeni uygulamalar öneren bilimsel verilerin olduğu örneğin iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi konularda da, muhafazakar tepkilerle karşılaştığı hatırlanabilir.

Ayrıca Trump döneminin, ABD çapında sayı olarak en çok katılımlı ve mekânsal olarak en geniş çaplı eylemlere tanıklık ettiği istatistiksel olarak ortaya konmuştur (Chenoweth vd, 2021). ABD halkının daha fazla mobilize olduğunu gösteren bu verilere göre, 2017-2021 arasında 60 bin protesto ve yürüyüşe yaklaşık 21 ila 31 milyon insan katılırken Kadın Yürüyüşü ve Siyahların Hayatı Önemlidir eylemleri bu konuda başı çekmektedir. Polis protestoları ve ırkçılık, bu bağlamda önde gelen eylem konuları olmuştur. Ancak özellikle yerel düzeydeki karantina ve kapanma kararları ile salgın konusundaki eylemler de hızlı şekilde ulusal gündeme taşınmıştır. Öte yandan Brennan (2020: 5-6) ise Mart 2020'den itibaren protesto sayısının arttığını ama katılımcı sayısının artmadığını vurgulamıştır.

Küreselleşmenin getirdiği yeni dünyada ve salgının yarattığı yeni koşullarda yeniden anlamlandırılan ifadeler muhafazakar söylemlerle birleşmektedir. Salgın, ABD'nin siyasal köklerini vurgulama yönünde bir "fırsat yapısı" yaratmıştır. Trump'ın "Amerika'yı Yeniden Büyük Yapalım" sloganıyla birlikte düşündüğümüzde bu muhafazakar karşı çıkışın liberal küreselleşmenin karşısında yeni siyasal düzen arayışında olduğu görülebilir. Bu arayışın uluslararası hukuk, uluslararası örgütler, insan hakları normları gibi görece liberal ve sosyal uygulamalardan bağımsız olma özleminde olduğu söylenebilir. ABD'nin bu kurumların işleyişi karşısında güçsüzleştiği düşüncesi, küresel hegemon güç ABD imgesiyle neredeyse tamamen çelişir. Diğer bir deyişle, ABD'li muhafazakarların kurduğu dünya ile gerçeklik arasında büyük fark vardır. Karantina karşıtı eylemlerin açtığı hat içinde, Trump'ın tetiklediği "seçimlerin çalındığı" iddiasıyla başkanlık seçimleri sonrası ABD Kongresi'ni basan grupların şiddet dolu tavırları, ülke geleneğindeki barışçıl protesto geleneğinden çok farklı biçimde, kitlelerin doğrudan eylemi önemseyen bir siyasallaşma içinde olduğunun net göstergesidir. Bunu komple teorileriyle beslenmiş aşırı ve karantina-karşıtı eylemlerde de izlemek mümkündür.

⁵16 Aralık 1773'te Boston Limanı'nda çayların vergi vermemek için denize dökülmesi şeklinde gerçekleşen, ABD'nin İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesindeki isyanlardan biri olan ve Boston Tea Party olarak adlandırılan olaya atıfla hareket eden oluşum.

Toparlamak gerekirse ABD’de salgın kapsamındaki önlemlerde gelişen küreselleşme-karşıtlığı, aşının gerekliliği tespitine karşı, Amerikan özgürlüğü, farklılığı ve bireyselliği gibi konulara eklenerek, muhafazakar bir dirence dönüşmüştür. 2000’lerin başındaki küreselleşme-karşıtlı harekette, bireylerin piyasaların soyut işleyişine demokratik kurumlar ve sivil toplum aracılığı ile müdahalesi ve direnci savunulmuştu. Bu kez öne çıkan nokta, dış müdahalenin anti-demokratikliğinden ziyade, bireysel korunma ve küresel önlemlerin özgürlük karşıtı olduğuna dair vurgudur. Burada ekonomik işleyişin değiştirilmesi değil piyasaların kapalı kalmaması isteği bulunmaktadır. Ekonominin kapanması, küresel bir kararın baskısı olarak görülüp eleştirilmektedir. İnternet ve sosyal medya baskıya direnmenin aracı ve içeriği kurmanın aracı olmuştur. Özgürlük de bu çerçevede belli bir gelir seviyesine sahip, refah seviyesi yüksek kesimlerin durumlarının gerilemesi ya da bozulmasına tepki üzerinden devreye girmektedir. Kısacası refah düzeyinde geriye gidişten korkulmaktadır. Devletin ve liderin yüceltilmesinden ziyade bu kez dışarının içeriği mağdur ettiğine dair vurgu görülmektedir. Toplumu oluşturan farklılığın değil topluluğu oluşturan benzerliğin zedelendiği, güvende hissetmek için alınan önlemlerin bireysel tehdit olduğuna dair karşı çıkış vardır. Kültür ve gelenek özgürlükle, bilim ise baskıyla eşleştirilip devlet de bu baskının yanında özgürlük karşıtı olarak görülmektedir.

IV. AVRUPA

Siyasal kavramlar açısından Avrupa ile ABD arasındaki farklılık çeşitli başlıklarda kendini gösterir. Liberalizm, cumhuriyetçilik, federalizm ve ilişkili kavramlar başta olmak üzere Anglo-Sakson ekol ile Kıta Avrupası geleneklerinin farklı arka planları olduğu bilinmektedir. Toplumsal hareketlerin analizinde de Amerikan ekolünün davranış ve amaç odaklı kar-zarar, fayda-maliyet boyutlarına odaklanan eğilimleri öne çıkar. Dolayısıyla salgınla ilgili önlemlere dair eylemlerde de çeşitli farklılıklar göze çarpar. Ancak küresel sisteme dair eleştirilerin sosyalist ya da örgütlü biçimde olmadığı, yerine daha örgütsüz ya da sivil toplum kuruluşu düzeyinde gevşek örgütlenmelerin tabandan yükselen eylemleriyle kendini ifade etme açısından ortaklık söz konusudur. Salgının yarattığı değişime karşı direnmek, özgürlük olarak kodlanmaya devam eder.

Avrupa’daki eylemlerde, ABD’deki dini ve bireysel özgürlük vurgusunu içeren liberter-muhafazakar çizgiden ve Demokratlara/liberallere/radikallere karşı Cumhuriyetçiler kutuplaşmasından ziyade, yerleşik parti ve siyasetçilere öfkeli kitlelerin sokaklarda olduğu görülmektedir. Katılımcılar yine heterojen niteliktedir; aşırı-sağ grupları da içeren ancak çoğunlukla doğrudan parti bağlantısı olmayan gruplar öne çıkmıştır. Burada küresel komplo teorilerinin kısmen ikinci planda kaldığını, bunun yerine demokratik karar-alma mekanizmalarına yönelik tepkilerin öne çıktığını görmek mümkündür. Popülizmin farklı yanlarını içeren eylemlerde sol ve sağ grupların yer yer kendi aralarında çatıştığı ve yine ABD’den farklı olarak

polisle çatışmaların daha sık yaşandığı görülebilir. Grupların tepkisi, genel olarak Avrupa’da uzun süredir hem AB hem ülke düzeyinde çeşitli krizlere karşı sorun çözemez hale gelen demokratik işleyiş ve kurumsal yapıya yöneliktir.

Neumayer vd’nin (2021) araştırmasında Mart 2020-Ocak 2021 arası dönemde 28 Avrupa ülkesindeki protestolar incelenmiş ve sayıca en çok eylemin İtalya (2618), İspanya (1487) ve Almanya’da (1322) gerçekleştiği kaydedilmiştir. Araştırma, karantina önlemlerinin sıklığı, ölüm oranları ve hükümete duyulan güvensizlik oranları üzerinden yapılmıştır. Ölüm oranlarının düşük ve önlemlerin daha sıkı olduğu yerler ile aynı zamanda hükümete duyulan güvenin düşük ve özgürlüklerin daha geniş olduğu ülkelerde protestoların daha fazla olduğu ortaya konmuştur (Neumayer vd, 2021: 26). Örneğin Estonya’da benzer dönemde 3, Macaristan’da 13, Polonya’da 161 protesto gerçekleştiği kaydedilmiştir (Neumayer vd, 2021: 34). Bu ülkelerde iktidar düzeyinde otoriter eğilimlerin yükseldiği ve buna bağlı olarak sivil özgürlük alanının daraldığı bilinmektedir. Burada toplumsal açıdan muhafazakarlık yüksek olsa da salgına dair önlemlerdeki kararlara tepkiler eylemler üzerinden gösterilmemiştir. Ayrıca İspanya’da ve İtalya’da sol ve sağ popülizmin farklı versiyonlarının müdahaleleriyle rekabetçi seçimler, yakın oy oranları ve sıklıkla yaşanan koalisyon krizleri olduğunu hatırlatmak gerekir. Her iki ülkede de son 10 yılda merkez sağ ve sol partiler kısmen güç kaybı yaşarken, Podemos, Vox, Lega, Movimento 5 Stelle gibi yeni partiler öne çıkmıştır. Fransa ve Almanya’da da hem protesto geleneğinin güçlü olduğu hem de ekonomik kriz ile göçmenlik tartışmaları etrafında aşırı-sağ eğilimlerin her dönem gündem yarattığı vurgulanmalıdır. Fransa’da pandemi öncesindeki Sarı Yelekliler eylemlerinin akaryakıt fiyatları ve vergi oranları üzerinden başlattığı inatçı eylem dalgası ile Almanya’da AfD ve PEGIDA gibi oluşumların eyalet düzeyinde de olsa gücünü koruduğu hatırlatılabilir. Almanya’daki 2021 yılı içindeki son seçimlerde iktidardaki Hristiyan Demokratlar güç kaybederek hükümetten düşmüş ve yeni koalisyonda yer almamıştır.

Almanya’daki eylemler diğer ülkelere göre daha kurumsal işlerken, özellikle Querdenker adlı organizasyonun eylemlerde öne çıktığı görülmektedir. “Yanal düşünme” olarak çevrilebilecek olan bu adla harekete geçenler, doğrudan bilimsel mantık yerine, farklı ve yaratıcı bir yaklaşımla konuları ele aldıkları iddiasındadırlar. İlkesel olarak Querdenker sadece bireysel özgürlüklerle ilgilenir ve başka sosyo-politik taleplere sahip değil gibi görünse de esasen devletin salgın gibi uygulamalarda giderek görünür hale gelmesiyle özgürlüğün yeniden tartışma içerisine alınması, başlı başına siyasaldır. Bu grubun organize ettiği eylemlerde katılımcılarla yapılan görüşmelerde bunların neredeyse yarısının, koronavirüs protestolarından önce hiç bir gösteriye katılmadığı gösterilmiştir (Fürstenau, 2021; Nachtwey vd, 2020).

Nachtwey vd. (2020), İsviçre ve Almanya'daki gösterilere dair yaptığı çalışmada, bu konuda harekete geçme potansiyelinin sadece radikal sağ kanat tarafından oluşmadığını ama zamanla, giderek sağa kaydığını vurgulamışlardır. Çalışmaya göre Querdenker taraftarlarının %23'ünün, 2017 Almanya federal seçimlerinde oylarını Yeşiller, %18'inin Sol Parti ve %15'inin aşırı sağcı Almanya İçin Alternatif (AfD) partisi lehine verdiği belirtilmiştir. Ancak salgın sonrası gerçekleşen Eylül 2021 seçimlerinde AfD, Querdenker çevrelerindeki oyları neredeyse ikiye katlayarak %27'ye çıkarken, Yeşiller ve merkez-sağ CDU/CSU hiç destek alamamıştır. Eylemcilerin çoğunluğu bundan sonra, Temmuz 2020'de yeni kurulan die Basis'e (Temel Demokratik Parti) oy vereceklerini belirtmiştir (Fürstenau, 2021).

Aynı çalışmada bu eylemlere katılanların genellikle devlete ve kurumlarına şüpheyle yaklaşan ama yerleşik partiler tarafından temsil edilmeyen bir siyasi düşünceye eğilimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eylem ve protestolar liberal demokrasinin temel kurumlarına derin bir yabancılaşma ile kendini karakterize ederken, eylemciler parlamenter siyaset, ana akım partiler, bilim ve medya gibi yerleşik sistemin tüm kurumlarına büyük güvensizlikle bakmaktadır. Bu durum, bu çalışmanın öne çıkardığı biçimde, karantina karşıtı gösterilerde mevcut sistemin kurucusu olarak görülen liberal-muhafazakar merkezin eleştirildiğine ve eleştirilerin de radikal/aşırı sağa doğru kaydığını gösterir.

Eylemlerde öne çıkan diğer oluşumlar, EuropeansUnited ve World Wide Demonstration adlı yapılardır. Belçika merkezli EuropeansUnited (orijinal kullanımda bitişik olarak kullanılmaktadır / Birleşik Avrupalılar), kendilerini korona şüphesi değil, bu konudaki önemlerin demokratik usullerle ve tartışmayla alınması gerektiğini düşünen kişiler olarak tanımlamaktadır. Tom Meert imzalı yazıda, bir salgının varlığını kabul ettiklerini ama anayasaya saygılı olunması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Normalde eylem yapmak istemediklerini, evde kalmayı tercih ettiklerini belirten Meert (2021), "bizler polisten, tutuklanmaktan korkan kaybedecek şeyleri olan sıradan insanlarız, ancak totaliter devlete doğru giden ve parçası olmak istemediğimiz bir evrimin içinde olduğumuz için sokaklardayız" demektedir. Meert bir başka söyleşisinde 20 ülkeden 180 bin destekçileri olduğunu belirterek farklı grupları bünyesinde barındıklarını söylemiş, komplo teorileri konusunda da "en fazla sesi çıkanlar, garip teorileri olan insanlar; aramızda bu kişiler var ama etrafta UFO görmüyoruz, tehlikede olan demokratik değerlerdir" demiştir (Bruzz, 2021).

World Wide Demonstration (2021) (Dünya Çapında Gösteri / aynı zamanda World Wide Rally For Freedom / Özgürlük İçin Dünya Çapında Miting adını da kullanmaktadırlar) da kendilerini barışçıl ve apolitik olarak tanımlarken konuşma, hareket, tercih, toplanma ve sağlık özgürlüğü olmak üzere 5 ana madde üzerinden örgütlendiklerini vurgulamaktadırlar. Eylemlerin merkezlessiz, taban hareketi

biçiminde organize olduğunu belirten oluşum, yerel düzeyde etkin olan grupların şekillendirdiğini ifade etmiştir. Temel insan haklarını ve anayasal hakları savunduklarını, tarih boyunca insanlığın çeşitli şekillerde baskı altında kaldığını ama her zaman özgürlüğün kazandığını belirtmektedirler. Korona önlemlerini aşırı ve aşırı pasaportu gibi uygulamaları tiranlık olarak nitelendiren oluşumun nefes alma ve konuşma özgürlüğünü zedelediğini belirttikleri maskelere kesinlikle karşı olduğunun da altı çizilmektedir (World Wide Demonstration, 2021).

Bu metinlerde öne çıkan kavramların demokrasi, anayasa, haklar ve özgürlükler olduğu görülebilir. Yine demokratik sistemin genel işleyişine karşı sorgulama öne çıkmaktadır. Ancak devlet ya da hükümet ifadelerinden ziyade, insanları bir arada tutan daha geniş bir çerçeveden konunun ele alındığı söylenebilir. Dolayısıyla ABD’deki eylemlerde hedef alınan merkezi otoritenin (özellikle piyasaları kapatma/yavaşlatma konusundaki) kararları kadar burada toplumsal özgürlük bağlamının biraz daha öne çıktığı görülmektedir. Toplamda bugünkü mevcut pratik ve olası değişimlerin özgürlük karşıtı; geçmişte oluşturulan yasalar ve buna göre gelişen yaşam biçiminin ise özgürlük olarak anlaşıldığı söylenebilir.

Avrupa’da eylemcilerin kullandığı dövizlerdeki ifadelerle ya da sloganlara bakıldığında, Avrupalı liderlerin suçlu kıyafeti giydirilmiş fotoları, “Bay Trump, biz Alman vatansızlarını unutma”, “kapanma insanlığa karşı suçtur”, “anayasaya bağlılık”, “medya virüsdür” ve “medikal faşizme son” gibi ifadeler (Pletgen, 2020; Al Jazeera, 2022b, The Week, 2022) görülmektedir. Özellikle AB birimlerine ve kurumlarına yönelik şiddet eylemleri de oldukça fazladır (Lombardi, 2022). İngiltere’de bir aşılama merkezine yönelik saldırı ve girişleri engelleme girişimi dikkat çekicidir (Chao-Fung, 2021). Eylemlerde ülkelerin bayrakları, imparatorluk dönemi sembolleri, özellikle Almanya için siyah-beyaz-kırmızı çizgili bayrak, üzerinde “aşısız” yazan Davut yıldızı –ABD’de olduğu gibi- sıklıkla kullanılmaktadır (Fürstenau, 2021).

Toparlamak gerekirse, Avrupa’da sosyal devlet yardımlarıyla kısmen desteklendiği için ekonomik boyut ve piyasaların açık kalması vurgusu yerine var olan yasaların uygulanmaması, alınan yeni kararların özgürlükleri zedelediği ve yasayla korunmuş hayatların bozulduğu eleştirileri üzerinden muhafazakarlar eylemlerde ön plana çıkmıştır. ABD’ye göre demokrasi vurgusu daha fazla yapılmaktadır. Ancak buradaki demokrasi kurumsal bir yapıdan ziyade taban oluşumlarının yönlendirdiği yeni ve alternatif karar alma sürecini ima etmektedir.

SONUÇ

2000’lerin başında küreselleşme-karşıtı hareketin ekonomik gelişmeleri yeniden gündeme getirmesi, ekonomi-demokrasi ilişkisini öne çıkarmıştı. Bu durum ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlik vurgularının sosyalizm-sonrasında yeni bir biçimde gündeme gelmesini sağlamıştır. Neoliberalizm, devleti piyasalar karşısında tamamen ikincil konuma getiren güçlenişiyse, toplumsal protestoların hedef tahtası

olmuştur. Bu kez, küreselleşme-karşıtı hareketteki gibi taban oluşumlarının, sıradan insanın gündelik hayat dertlerine dair taleplerini ifade eden birliklerin kitlelerin eylem ve ifade biçimi olmaya başladığı görülebilir.

Bu yeni eklemlemelerin neoliberal işleyişin içinde yeni kırılmaları ifade etme ihtimali yüksektir. Özellikle popülizm tartışmalarında kendini gösteren, yeni bir demokrasi arayışı ve bunun yer yer muhafazakar eğilimleri de barındıracak şekilde kökleri ve gelenekleri hatırlatacak biçimde yapıyor oluşu, hareketlerin etkilendiği konuların ve sorunların değişim geçirdiğini gösterir. Küreselleşme-karşıtı hareketlerin görünür hale getirdiği küreselleşmenin demokratik olmadığı vurgusu, bugün devlet ve otorite eksenli muhafazakar düşünce ve söylemler tarafından da ifade edilmektedir. Covid-19 salgını içinde gelişen eylemlerde bu ifadeleri görmek mümkündür. Ekonomik tartışmanın ve özgürlük vurgusunun muhafazakar taleplerle birleşmesi, bu hareketleri farklı kılan en ilginç nokta olarak öne çıkar. Ancak sistemin kendi içindeki çıkmazları basitçe eskiyi savunmak anlamına gelmemektedir. Tartışma popülizmin yarattığı siyasi arayışlarla da yakından ilgilidir. Kapitalizm, sağ-popülizm tarafından da demokrasi karşıtı olarak görülmektedir. Şirketler, onların yöneticiler, onlarla işbirliği yapan uzmanlar ve siyasetçiler karşısında, komplo teorilerinin beslediği bir iletişim ağı içerisinde kendi muhalif cephesini kurmaktadır. Esasen gündelik hayattan başlayarak temel siyasi tartışmalar kolektif eylemler eliyle yeniden sorgulanmaktadır.

Muhafazakar tepkinin karantina karşıtı eylemlerde nasıl ve neden geliştiğine dair soru, yazıda belirtildiği gibi liberal argümanların ve onun çerçevelediği kurumların, siyasal işleyişin, küreselleşmenin daha iyiye doğru gideceği umudunun salgın örneğinde krize girmesi üstünden cevaplanabilir. Eylemlerde özgürlük, muhafazakarların salgın sürecinde sistemin işlememesine ve sorun çözememesine karşı kullandıkları eski bir temel olmuştur. Var olanın kolaylıkla değişmemesi, değerlerin ve eskinin korunması düşüncesi ile salgın dönemindeki köklü değişiklik ihtimali kitleleri eyleme sürüklemiştir. Özgürlük burada daha iyi bir gelecek umudundan ziyade, daha kötü bir gelecekte korunma olarak ele alınmaktadır. Piyasaların durdurulması, yasaların işlememesi onlara göre kötü geleceğin en tipik göstergesidir. Liberal tondaki bireysel özgürlük yerine kültürel değerlerini koruma eğilimindeki toplulukların özgürlüğü, eylemdeki muhafazakarların bu süreçte kavrama yükledikleri yeni anlamdır. Kısacası özgürlük, yeniden korunmak için devreye sokulmuştur. Diğer bir deyişle küresel gelişmelere karşı özgürlük vurgusu, küreselleşme-karşıtı hareketin yatay hiyerarşisindeki gibi çoğulcu bir içerikten ziyade, salgının bozma eğiliminde olduğu düzenin korunması şeklindedir.

Sonuç olarak, salgın kapsamında alınan önlemlere ve özellikle karantina ve aşı kararlarına yönelik eylemler, değişime direnme ve bunun özgürlük karşıtı olduğu düşüncesinden beslenmektedir. Var olan demokratik sistemin yerleşik partileri ve

kurumları, yaşanan krizin oluşumu, yanlış yönetilmesi ve çözülememesi noktalarında eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, kimi zaman birbirinden farklı taleplerin, farklı vurgulara sahip grupların elinde yer yer şiddet içerecek şekilde, bu açıdan muhafazakarların çok yatkın olmadığı radikal yöntemlerle ifade edilmektedir. Muhafazakarlığın makul olma, liderler aracılığıyla yavaş ve aşamalı değişim isteği, bu eylemlerde daha keskin bir direnişe ve sadece yerel düzeyde değil küresel çapta eleştiri dalgasına dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Akyüz, S. S. (2021). Koronavirüs komplo teorileri: Dezenformasyon ve politik kimliklerin komplocu düşünüşe etkisi. *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar II*, 57-86.

Al Jazeera (2022a). Anti-vaccine protesters rally in France, Germany, Austria, Italy, <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/9/more-than-100000-rally-in-france-against-covid-vaccine-rules>, 9 Ocak 2022.

Al Jazeera (2022b). Thousands protest against Dutch COVID restrictions, <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/16/thousands-protest-dutch-covid-19-lockdown-measures>, 16 Ocak 2022.

Berberoglu, B. (Ed.). (2019). *The Palgrave Handbook of Social Movements, Revolution, and Social Transformation*. London: Palgrave Macmillan.

Bertuzzi, N. (2021). Conspiracy theories and social movements studies: A research agenda. *Sociology Compass*, 15(12), e12945.

Bigislandnow.com (2021) Dozens gather to protest state COVID mandates, restrictions, <https://bigislandnow.com/2021/05/16/dozens-gather-to-protest-state-covid-mandates-restrictions/>, 16 Mayıs 2021.

Bogel-Burroughs, N. (2020). Antivaccination activists are growing force at virus protests, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/05/02/us/anti-vaxxers-coronavirus-protests.html>, 2 Mayıs 2021.

Brennan, E. (2020). Coronavirus and protest: How COVID-19 has changed the face of American activism. <https://apo.org.au/node/305860>, United States Studies Centre, The University of Sydney.

Brubaker, R. (2021). Paradoxes of populism during the pandemic. *Thesis Eleven*, 164(1), 73-87.

Bruzz (2021). De perfecte storm: deze coronacritici trekken zaterdag naar Brussel, <https://www.bruzz.be/veiligheid/de-perfecte-storm-deze-coronacritici-trekken-zaterdag-naar-brussel-2021-05-27>, 27 Mayıs 2021.

Cahill, D. ve Konings, M. (2017). *Neoliberalism*. New York: Wiley.

Chao-Fung, L. (2021). Anti-vaxxers storm Covid testing centre during 'freedom' rally in Milton Keynes, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/29/anti-vaxxers-denounce-covid-testing-centre-in-freedom-march-through-milton-keynes>, 29 Aralık 2021.

Chenoweth, E., Leung, T., Perkins, N., Pressman, J. ve Ulfelder, J. (2021). The Trump years launched the biggest sustained protest movement in U.S. history, *Washington Post*,

<https://www.washingtonpost.com/politics/2021/02/08/trump-years-launched-biggest-sustained-protest-movement-us-history-its-not-over/>, 8 Şubat 2021.

Chenoweth, E., Putnam L., Leung, T., Pressman, J. ve Perkins, N. (2020). media coverage has blown anti-lockdown protests out of proportion, *Vox*, <https://www.vox.com/2020/5/10/21252583/coronavirus-lockdown-protests-media-trump>, 10 Mayıs 2020.

Countlove (2022). Count Love, <https://countlove.org/search.html>

Crouch, C. (2004). *Post-democracy*, New York: Wiley.

Crouch, C. (2020). *Post-democracy after the crises*. New York: Wiley.

Crowd Counting Consortium (2022). <https://sites.google.com/view/crowdcountingconsortium/home>

Demir, S. (2021). Küresel hegemonya, ABD ve Covid-19 pandemisi: Salgının küresel güç dönüşümü etkisine ilişkin bir analiz. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(1) , 4-35.

della Porta, D. ve Tarrow, S. (Eds.) (2005). *Transnational protest and global activism*. Oxford: Rowman & Littlefield.

della Porta, D. ve M. Diani (Eds.). (2015). *The Oxford Handbook of Social Movements*. Oxford: Oxford University Press.

Diamond, L. (2002). Thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.

Douglas, K. M. (2021). Covid-19 conspiracy theories. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 270-275.

Erçandırılı, Y. (2021). Dünya metabolizmasında yarık: Covid-19, ekoloji ve neoliberalizmin diyalektik birlikteliği üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 993-1018.

Euronews.com (2021). Covid-19: Protests across Europe rail against pandemic restrictions as infections soar, *Euronews*, <https://www.euronews.com/2021/03/21/covid-19-protests-across-europe-rail-against-pandemic-restrictions-as-infections-soar>, 21 Mart 2021.

Fawcett, E. (2020). *Conservatism: The fight for a tradition*. New Jersey: Princeton University Press.

FreedomWorks (2021). Government fails, freedom works, <https://www.freedomworks.org/about/about-freedomworks>, Erişim 18 Ekim 2021.

Fürstenau, M. (2021). Meet Germany's 'Querdenker' Covid protest movement, *DW*, <https://www.dw.com/en/meet-germanys-querdenker-covid-protest-movement/a-57049985>, 03 Nisan 2021.

Gerbaudo, P. (2020). The Pandemic crowd. *Journal of International Affairs*, 73(2), 61-76.

Grande, E., Hutter, S., Hunger, S., & Kanol, E. (2021). Alles Covidioten? Politische Potenziale des Corona-Protests in Deutschland, *WZB Discussion Paper* (No. ZZ 2021-601).

Harvey, D. (2005). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. Aylin Onacak), İstanbul: Sel.

Harvey, D. (2020). Anti-capitalist politics in the Time of COVID-19, <https://jacobinmag.com/2020/03/david-harvey-coronavirus-political-economy-disruptions>, 03 Mart 2020.

- Hutchinson, B. (2020). Operation Gridlock: Convoy in Michigan's capital protests stay-at-home orders, *ABC News*, <https://abcnews.go.com/US/convoy-protesting-stay-home-orders-targets-michigans-capital/story?id=70138816>, 16 Nisan 2020.
- Klandermans, B. ve C. Roggeband (Eds.) (2017). *Handbook of social movements across disciplines*. Cham: Springer.
- Klein, E. (2020). Why are liberals more afraid of the coronavirus than conservatives?, *Vox*, <https://www.vox.com/2020/5/21/21262329/coronavirus-liberals-conservativespolls-afraid-psychology-distancing>, 21 Mayıs 2020.
- Koç, E. (2021). Covid-19 krizinin diplomasiye etkisi ve uluslararası sistemde artan belirsizlikler. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 4(1), 108-121, Doi: 10.51763/uid.867518
- Kowalewski, M. (2020). Street protests in times of Covid-19: adjusting tactics and marching 'as usual'. *Social Movement Studies*, 20(6), 758-765, Doi: 10.1080/14742837.2020.1843014
- Levitsky, S. ve Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lombardi, P. (2022). Rioters fight brussels police, smash headquarters of EU Foreign Service. *Politico*, <https://www.politico.eu/article/protest-against-covid-restriction-police-violent-brussels/>, 23 Ocak 2022.
- Marietta, M. (2012). *A citizen's guide to American ideology*. New York: Routledge.
- McDonald, K. (2006). *Global movements: Action and culture*. London: Blackwell.
- Meert, T. (2021). Who Are We?, <https://www.europeansunited.eu/europeansunited-2/>, Erişim 25 Ocak 2022.
- Melimpoulos, E. (2021), What's driving the COVID lockdown protests?, *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2021/2/7/protests-over-new-covid-19-measures-whats-behind-them>, 7 Şubat 2021.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. (2019). *Popülizm: Kısa bir giriş*, (Çev. S. Erdem Türközü), Ankara: Nika.
- Muller, J. Z. (Ed.) (1997) *Conservatism: An anthology of social and political thought from David Hume to the present*, New Jersey: Princeton University Press.
- Müller, J. (2020). *Popülizm nedir?* (Çev. Onur Yıldız), İstanbul: İletişim.
- Nachtwey, O., Schäfer, R. ve Frei, N. (2020). Politische soziologie der corona-proteste. <https://doi.org/10.31235/osf.io/zyp3f>
- Neumayer, E. Pfaff, K. ve Plümper, T. (2021), Protest against COVID-19 containment Policies in European Countries. *SSRN*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3844989>
- O'Sullivan, N. (2019). Conservatism, ed. Michael Freeden, Lyman Tower Sargent, Marc Stears *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 50-77) içinde. London: Routledge.
- Parlak, İ. ve Tangün, Y. (2021). Bir bilme hali olarak kompto teorilerinin serencamı, *Cogito*, Sayı 103.
- Parkrecord.com (2021). Sheriff's report: Anti-vaccine protesters disrupt Kamas clinic, <https://www.parkrecord.com/news/summit-county/sheriffs-report-anti-vaccine-protesters-disrupt-kamas-clinic/>, 5 Mayıs 2021.

Perry, D. M. (2021). Covid protesters must stop exploiting symbols of the Holocaust, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2021/04/27/opinions/covid-anti-vaccine-protesters-yellow-stars-holocaust-perry/index.html>, 27 Nisan 2021.

Pleitgen, F. (2020). Thousands of covid-deniers protest in Berlin and London, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2020/08/29/europe/berlin-protest-coronavirus-police-grm-intl/index.html>, 29 Ağustos 2020.

Pleyers, G. (2010). *Alter-globalization: Becoming actors in a global age*. New York: Polity.

Pleyers, G. (2020). The Pandemic is a battlefield. Social movements in the COVID-19 lockdown, *Journal of Civil Society*, 16(4), 295-312.

Pressman, J. ve Choi-Fitzpatrick, A. (2020). Covid19 and protest repertoires in the United States: An initial description of limited change, *Social Movement Studies*.

Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I. ve Sassenberg, K. (2022). Conspiracy theories and their societal effects during the COVID-19 pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59.

Rubin, D. I. ve Wilson, F. A. (2021). *A Time of covidioicy: Media, politics, and social Upheaval*. London: Brill.

Schradie, J. (2020). "Give me liberty or give me Covid-19": Anti-lockdown protesters were never Trump puppets. *Communication and the Public*, 5(3-4), 126-128.

Smith, A. (2020). Tea party-style protests break out across the country against stay-at-home orders, *NBC News*, <https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/tea-party-style-protests-break-out-across-country-against-stay-n1185611>, 16 Nisan 2020.

Springer, S., Birch, K. ve MacLeavy, J. (Eds.) (2016). *The Handbook of neoliberalism*, New York: Routledge.

Tangün, Y. A., ve Parlak, İ. (2020). Politik söylemin "komplo teorisi formu"na özdeş sınırları: Kanaat teknisyeni, habitus ve iktidar stratejileri. *Mülkiye Dergisi*, 44(2), 287-320.

The Week (2022), Anti-vax and vaccine hesitant: what is the impact of those refusing to get jabbed?, <https://www.theweek.co.uk/news/science-health/955411/anti-vax-vaccine-hesitant-impact>, 14 Ocak 2022.

Vieten, U. M. (2020). The "new normal" and "pandemic populism": The covid-19 crisis and anti-hygienic mobilisation of the far-right. *Social Sciences*, 9(9), 165.

Vogel, K. P., Rutenberg, J. & Lerer, L. (2020). The quiet hand of conservative groups in the anti-lockdown protests, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/04/21/us/politics/coronavirus-protests-trump.html>, 21 Nisan 2021.

World Wide Demonstration (2021) What is the World Wide Demonstration?, <https://worldwidedemonstration.com/about/>, 25.01.2022.

Yavuz, T. (2020). Uzmanlara göre pandemi sonrası dünyada liberal değerler gerileyebilir, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-pandemi-sonrasi-dunyada-liberal-degerler-gerileyebilir/1822478>, 29 Nisan 2020.

Yıldızcan, C. ve Özpınar, C. (2021). Pandemiye tartışmak: Ekoloji, neoliberalizm ve kriz yönetimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(Özel Sayı), 1-21.